

Тим часом на місцях пристрасті розпалювалися з новою силою. При дослідженні цього питання Григорій Юхимович встановив, що проект нарізки хуторів і відрубів у Бабанці землеміри закінчили і чекали, коли з полів зберуть врожай, щоб розпочати безпосередньо відводити землю. Радикально налаштовані проти реформи уповноважені громади обходили двори і намовляли селян не погоджуватися на обмін своїх полів з тими, хто хоче вийти на хутір, а зразу збирати з поля хліб, орати і засівати озиминою. Село одразу поділилося на два ворожих табори за майновим станом: в одному вороги общини – багатії, в другому – біднота і маломісні середняки. Ворожнеча перейшла в бійки. До Бабанки часто найжджала поліція, складала протоколи. Непокірних селян часто викликали в Умань до мирового посередника. Прихильники общини вперто стояли на своєму. Спокою в селі не було. Общинники погрожували самосудом землемірам, коли вони поткнулися на їхні поля. Однак поліції вдалося вислідити уповноважених Биркуна і Качура, їх було заарештовано. Після цього за участі поліції хутори було нарізано [7, 4].

Як вказує дослідник, не вщухала боротьба проти відводу на хутори і в селі Собківка. В ніч на 9 вересня 1909 р., коли всі в селі заснули, хтось підпалив хату односельця, де жили землеміри. Палій мав намір знищити землеустрійні плани. Хто підпалив хату, так і не дізналися. Однак із села було на два роки вислано в Молдавію декілька селян, які особливо активно виступали проти землевпорядкування [6, 8].

Г.Ю. Храбан виявив, що в селі Гродзево за землевпорядкування взялися в 1910 р. Ціле літо неспокій огортав село і в першу чергу прихильників общини. Вони шукали способу перешкодити землемірам. Коли вже плани відводу землі були готові, 28 вересня з Умані в Гродзево приїхав мировий посередник з волосним старшиною. Обидва вони з землемірами, які забрали з собою плани, межові знаки та свої інструменти, а також із селянами, котрим нарізувалися хутори, подалися в поле. Зразу ж на дзвіниці вдарив на сполох дзвін. Понад півтисячі жителів – чоловіків, жінок, парубків і навіть дітей, з'явилися на майдані біля церкви. Озброївшись кілками, тичками й камінням, вони кинулися за землевпорядниками. Вмить було знищено межові знаки та землемірні інструменти. Селяни всіляко ображали мирового посередника й землемірів. Кілки й тички загуляли по спинах ласих вийти на хутори. Хтось пострілом із рушниць поранив у голову волосного старшину. Після цього всі землеустрійники з мировим посередником поспішно залишили це своєрідне поле бою. Звичайно, доводить дослідник, гродзевські общинники свого добилися. В село прибув повітовий справник поліції з двома загонами кінних стражників. Вони вчинили в селі жорстоку розправу. Понад двадцять гродзевців попали за ґрати. В червні 1911 р. відбувся суд і вісімнадцять селян було засуджено на різні строки ув'язнення [7, 4].

Приватне землеволодіння покликане було посилити верству заможних селян, на яких у подальшому уряд збирався спиратися. Г.Ю. Храбан приходить до висновку, що на території Уманщини реформа мала лише частковий успіх. Вона відкрила широкі можливості для підприємливих селян. Однак при цьому зростало і число бідняків. Збереження

великого поміщицького землеволодіння не дозволяло розв'язати проблему малоземелля та безземелля.

Історик вказує, що стихійні селянські виступи проти Столипінської реформи хоч і не допомогли учасникам цих виступів, але все ж реформа, покликана врятувати поміщицьке землеволодіння і припинити революціонізування селянських мас, була зірвана подальшою революційною боротьбою робітників і селян. Опір царизму, поміщикам і куркулям з боку зубожілого селянства зростав. Боротьба проти реформи допомогла також і тим селянам, які ще наївно вірили в заступництво царя, позбутися цієї облудної віри [6, 8].

Завдяки дослідницькій діяльності Григорія Юхимовича Храбана в науковий обіг вперше було введено документи, що розкривають особливості впровадження Столипінської аграрної реформи в окремо взятому регіоні, висвітлюють проблеми аграрної історії України початку ХХ ст. Тому наукова спадщина уманського краєзнавця потребує й надалі поглибленого дослідження.

1. Державний архів Черкаської області (Далі – ДАЧО). – Ф. Р-5624. – Оп. 1. – Спр. 152.
2. ДАЧО. – Ф. Р-5624. – Оп. 1. – Спр. 155.
3. ДАЧО. – Ф. Р-5625. – Оп. 1. – Спр. 492.
4. ДАЧО. – Ф. Р-5625. – Оп. 1. – Спр. 493.
5. Храбан Г.Ю. До 60-річчя боротьби селян Уманщини із столипінською аграрною реформою // Уманська зоря. – 1970. – 25 вересня.
6. ДАЧО. – Ф. Р-5624. – Оп. 1. – Спр. 79.
7. Храбан Г.Ю. До 60-річчя боротьби селян Уманщини із столипінською аграрною реформою // Уманська зоря. – 1970. – 26 вересня.

Ю.П. Присяжнюк

МЕНТАЛЬНІ „ПОЧУВАННЯ” УКРАЇНСЬКОГО СЕЛЯНСТВА В УМОВАХ ПРОВЕДЕННЯ СТОЛИПІНСЬКОЇ АГРАРНОЇ РЕФОРМИ

Протягом ХХ ст. „соціальна історія селянської культури” періоду проведення столипінської аграрної реформи або взагалі не потрапляла в поле зору дослідників, або трактувалася в контексті соціально-економічного обґрунтування майбутнього жовтневого перевороту. Така тенденційність доволі чітко простежувалася у працях навіть істориків відомої київської школи М. Грушевського – С. Глушка, С.Шамрая, П. Діхтяра та ін. [1, 79-82].

Радянська історіографія селянського внутрішнього світу періоду, коли на селі „набирали оберти модернізаційні процеси” [2, 59], по суті обмежувалася характеристикою тих конфліктів, які в руслі панівної комуністичної ідеології тлумачилися як основний зміст „епохи імперіалізму”. Зазвичай про хліборобську людину писали, що вона „задихалася від малоземелля”, „розорювалася”, „розшаровувалася на сільську бідноту і куркульство”. При цьому свої щоденні мрії та віковічні помисли начебто спрямовувала виключно на „вирішення класових суперечностей, що невинно загострювалися” [3, 238].

З початку 1990-х років увага дослідників здебільшого зосереджується на з'ясуванні процесів капіталізації сільськогосподарського виробництва.

Насамперед на заходах російського уряду, що мали за мету приватизацію общинних земель, а також на діяльності Селянського поземельного банку, покликаною „надавати фінансову допомогу всім бажаним розширити своє землеволодіння” [4, 63]. Ці зусилля П. Столипіна та його підопічних у цілому оцінюються позитивно. Так, О. Красникова наголошує на „досить сприятливих для фермерів умовах позичок” і зазначає, що „швидше розорялися ті (домогосподарі. – Ю.П.), хто не звертався з позичками до Селянського поземельного банку, намагаючись вийти з нужди з допомогою продажу дрібної земельної ділянки і переселення на вільні землі східних та південно-східних окраїн імперії (1,2 млн осіб за 1906–1917 рр.), або йдучи в міста і промислові центри” [4, 65]. Стосовно приватизації селянами землі, то тут вплив столипінської реформи в Україні визнається „дещо меншим” ніж у решті регіонів імперії, бо, на думку М. Якименка, для землеробів Лівобережжя і Правобережжя традиційною залишалася „подвірньо-сімейна власність на землю, без систематичних переділів з урахуванням змін” [5, 67].

Очевидним є факт, що кілька поколінь представників фахового цеху українських істориків так і не змогли запропонувати нових ефективних підходів до вивчення самотутньої доленосної налаштованості селянства. Прагнення збагнути його феномен у контексті формацийного редукціонізму („велика кількість феодальних пережитків, які гальмували розвиток продуктивних сил внутрішнього ринку” чи навпаки „швидке втягування в ринок” [6, 61]) – не виправдалося, бо, користуючись філософською термінологією, за формою (соціологічними схемами) дослідникам важко було зрозуміти зміст (людей конкретного соціуму в реальному історичному процесі). Натомість зайве акцентувалося на „малоосвіченості”, „забитості селянської маси”, „неорганізованості”, „безпросвітній споконвічній темноті”, „дикості селянської глухомані”. Однак це лише віддаляло від розуміння суті явища.

Перетворення в системі аграрних відносин, запроваджуваних згідно з царським указом від 9 листопада 1906 р., законами про землеустрій від 14 червня 1910 р. і 29 травня 1911 р., коли чи не „кожний домогосподар одержував право вийти з общини, виділивши свій земельний пай окремою ділянкою, організувати на ній індивідуальне господарство або продати її за ринковими цінами”, справді мали ринковий характер [5, 67; 7, 5]. У цьому легко переконалися, ознайомившись із наслідками діяльності повітових комітетів у справах сільськогосподарської промисловості та, особливо, роботою повітових землевпорядних комісій. Однак питання, якою мірою українське селянство користувалося цими обставинами й послугами, залишається не з’ясованим. Водночас нагадаємо, що декларований у науковій літературі на різні лади процес трансформації традиційних селян у „капіталізованих фермерів” так і не отримав свого пояснення. Схоже тому, що таким він і не був. Гіпотеза про радикальну фермеризацію українського села не набула концептуального підтвердження.

Мета статті визначається спробою автора відійти від практики дослідження „людини в історії” через політику чи окремі інституції й зрозуміти феномен селянства шляхом з’ясування (чи, принаймні,

врахування) всіх сторін його суспільного життя. Здійснити задум намагатимемося за допомогою „діалогу” з синтезуючим елементом суспільної еволюції хліборобської людності – ментальністю. Об’єкт вивчення – Столипінська аграрна реформа, предмет – соціокультурні уявлення, а у широкому значенні – соціоментальні структури повсякдення пересічних українських хліборобів.

Справді, чому селяни неадекватно сприймали ідею приватизації землі? М. Якименко стверджує, що „головна проблема проявлялася у неможливості справедливого поділу землі, якість якої в різних місцевостях суттєво відрізнялася” [5, 69]. Однак „справедливий поділ землі” – це ще далеко не приватизація. Мав селянин після такої реорганізації господарювати „дідівськими способами” чи за логікою ринкових перетворень – з пропонованого викладу не відомо. На наш погляд, „успішний хід приватизації землі в Україні до революційних потрясінь” [5, 70] варто пояснювати з урахуванням гомогенності його природи. В усякому разі він не означав, точніше не супроводжувався тотожними змінами в історично сформованій психології людей традиційного суспільства. „Безсилями” виявилися переселення в Сибір, на Далекий Схід, в Казахстан, Середню Азію, на Кубань і Поволжя. Такою ж мірою односторонньою була еволюція великого поміщицького землеволодіння до „дрібного селянського господарства фермерського типу”.

Загалом можна погодитися з думкою В. Марочка, що „відрубно-хутірня система землекористування, яку чомусь ототожнюють з основним змістом столипінської реформи, започаткувала фермерське (селянське) господарство в Україні” [8, 76]. Лише уточнимо, що *de facto* фермерським господарство було більше за умовами, аніж за характером мислення селян та способом їхньої організації виробничої діяльності. Підприємницький хист тільки зароджувався. (Ведучи мову про пожвавлення інтересу селян до „культури сільського господарства”, 1913 року Д. Маркович писав саме про його виникнення, а не становлення або утвердження [9, 67].) Точніше кажучи, селяни були поставлені в умови ринку, але ще не пройшли тієї історичної еволюції, якої свого часу зазнали англійські чи американські фермери. У цьому контексті столипінська аграрна реформа тільки „розчищала шлях” [8, 76] прогресивним формам господарювання – кредитуванню, кооперації, фермерству.

Ринкова кон’юнктура об’єктивно вимагала відповідних манер поведінки. Розширення й поглиблення товарно-грошових відносин зумовлювало зростання потреби у коштах, а відтак у кредитних операціях. Якщо взяти до уваги, що протягом 1906–1914 рр. перехід на хутори та відрубні сягнув значних розмірів, а це в свою чергу потребувало ширшого застосування залізних плугів, запровадження технологій вирощування технічних культур та інших нововведень, то потреба фінансової підтримки виглядає очевидною. Однак необхідність зміцнення організаційного та матеріального забезпечення ще не означала бажання, готовність, уміння селян цим усім користатися.

Про ступінь адаптації українських селян до ринку, що радше нагадувало пристосування архаїчних форм життєдіяльності до модернізаційних процесів, можна

скласти враження за поширеними в селах Наддніпрянської України різними формами кредитування. Селянські надільні землі частенько перебували в розпорядженні кредиторів-лихварів. Інколи аж до того часу, доки не сплачували всієї суми позики. Через неспроможність вчасно розрахуватися, боржники нерідко змушені були на не вигідних умовах продавати лихварям свої врожаї. Паралельно функціонували станові заклади дрібного кредиту – мирські позичкові капітали, волосні або сільські банки, кредитні кооперативи (ощадно-позичкові та кредитні товариства). Аналіз їхньої діяльності переконливо засвідчує, що, попри помітний успіх, особливо кредитної кооперації, це були тільки „перші спроби допомогти селянам у наданні швидкого й вигідного кредиту” [10, 123]. Є підстави зайвий раз згадати той загальний рівень культури, з яким селянству випала доля реалізовувати задуми уряду П.Столипіна. Неграмотність, яка сягала 4/5 сільського населення, була лише зовні фіксованою ілюстрацією далекого від модерного характеру устремління та здібностей, коли бачення можливостей, почуття, прагнення обмежувалися традиційно буденним і звичним. В очах людей, у тому числі окремих селян, які бували за кордоном (скажімо у Моравії, де в 1912–1913 рр. стажувалися вихованці Товариства „Русское зерно”), це „буденно звичне” виглядало „дурістю”, „великими безпорядками”, „невиправданою байдужістю”, „рішучим опором запровадження сівозміни” [11, 4, 11–15, 31–32]. На думку селянина Тимофія Литовченка, „тільки явна перевага (новинки на практиці. – Ю.П.) здатна була змусити їх змінити свої переконання” [11, 12].

Скласти враження про адаптаційні процеси українського селянства допомагають дані про сільських мешканців Полтавської губернії, які в 1910 р. займалися „курячим” промислом. За обсягом сільської торгівлі в цьому регіоні на першому місці був збут яєць, які „скуповувалися у великій кількості”, відправлялися на склади, а звідти – за кордон. На внутрішній ринок цей продукт майже не надходив. У деяких повітах, зокрема Пирятинському, „селяни цілими селами об’єднувалися в артілі” [12, 6]. Самі по собі наведені факти ілюструють процес включення хліборобів у ринкові структури. Водночас впадає у вічі збереження патріархальних устоїв на селі, відсутність в „артільників” спеціальних знань про селекційну роботу та ветеринарію, взагалі будь-якої інформації, необхідної для успішного ведення бізнесу.

„Куряче” підприємництво по-селянськи (а не по-фермерськи) наочно простежувалося в сусідніх Київській та Волинській губерніях. Птиця, яка збувалася на м’ясо, зазвичай була негодованою, а ціни – мінімально низькими. Більшість селян знаходилися в цілковитій залежності від перекупників. У селах „панували євреї-посередники, а селяни через безгосподарність та відсутність підтримки земств неспроможні були налагодити промисловий розвиток яєць, курей, гусей” [12, 6]. Отже, доволі інтенсивне пристосування до нових обставин господарювання ще не означало руйнацію глибинних основ традиційного укладу, відповідної йому внутрішньої доленосній налаштованості.

Окресливши ментальне „почування” українського селянства в умовах радикальної аграрної реформи на початку ХХ ст. у такий спосіб, докладніше звернемо

увагу на їхню справді ще надто велику й поки що непереборну залежність від домодерних психокультурних настанов. Так, із Волинської губернії надлишки польового господарства потрапляли на ринок (переважно у Галичину та Польщу) майже виключно з лісостепової зони. Щодо поліської частини, то „цього сказати було не можна” [13, 72]. Тут давалися взнаки істотна різниця в родючості ґрунтів, характері виробництва, загальній культурі сільських мешканців. Дивуватися нічого. Згадаймо того „неохочого до спілкування, понурого, нерідко за все своє життя нічого не встигаючого побачити далі свого села” поліщука, його „страх перед усім, що нагадувало пана або здавалося начальством” [14, 159–160]. Отже, геоісторичний чинник ще не втратив свого домінуючого місця у всеохоплюючій соціокультурній системі селянства, а продовжував зберігати першість у формуванні його соціально-психологічного портрету.

Тепер прискіпливіше проаналізуємо поведінку сільського простолуду в тих структурах повсякдення, еволюція яких власне й була пов’язана з столипінською реформою. Цікавим є звернення до досвіду співпраці селян з земствами, землепорядними комісіями, іншими адміністративними та громадськими структурами. Сутність такого суспільного діалогу частіше всього визначалася „співчутливим ставленням” або, у кращому разі, визнанням користі від сприяння господарській діяльності [13, 186]. Потреба в коштах, яка природним чином зростала, фактично не спонукала до бажання їх шукати, заробляти саме для таких („земських”) витрат. Бо коли гроші з’являлися, то тоді в свідомості виринало інше питання: а навіщо це земство взагалі потрібне? Зрештою, „хто краще працював, відправлявся за заробітки, емігрував”. В окремих місцевостях цей рух був досить масовим. „У деяких селах Волині, – зазначала Н.Полонська-Василенко, – zostалися тільки церкви, школи, крамниці” [15, 427]. Більшість же селян продовжувало трудитися „на клаптиках землі, якби лише не вмерти з голоду” [13, 186]. Про „скам’янілість” господарських прийомів як невідхильний факт життя селян регулярно повідомлялося тими чиновниками, які впроваджували реформу на місцях [16, 64 зв.].

Варто визнати, що уряд докладав багато зусиль для правового забезпечення ринково-капіталістичних процесів на селі. Щоправда, його рішення та заходи не були позбавлені прагнень використати політичну кон’юнктуру для пріоритетного забезпечення фіскальних інтересів, а також потреб та бажань поміщиків („так, як це було вигідно місцевим землевласникам” [17, 57]). Додайте до цього вельми поширені корупцію, хабарництво і причини численних випадків невдоволення стають цілком зрозумілими. Однак й самі селяни не надто дотримувалися норм чинного законодавства. Для них існувало два авторитети: думка „панів” (дідичів, повітових та тутешніх чиновників, земських діячів – агрономів, ветеринарів, землемірів), а також звичаєве право. Оскільки в умовах модерної трансформації суспільних відносин знайти компроміс на таких, дещо неадекватних часу засадах було вкрай проблематично, суперечки часто вирішувалися методом самокерування сторін. Це означало недотримання ключових положень урядової аграрної політики. Принаймні культивоване політико-правове

забезпечення процесу капіталізації села не носило того всеохоплюючого значення, яке передбачало й включало вироблення сталих ментальних структур, оригінального способу мислення, притаманних суб'єктам розвинутих ринкових відносин.

Побіжно з'ясуємо особливості трансформації розумового інструментарію, пов'язані з традицією подвірного землекористування. Згідно з реформою, кожний селянин міг відтепер покінчити з усталеними родинно-господарськими узами й стати власником своєї землі. В українській історіографії існує доволі поширене переконання, що українські селяни-індивідуалісти краще пристосовувалися до ринкових умов за селян російських, які тяжіли до життя общиною. (У І. Власюк ця думка окреслена „психологічною готовністю до закріплення землі в особисту власність” [18, 118].) З такими міркуваннями важко погодитися, зважаючи на наступне. Потяг до подвірного господарювання ґрунтувався на архетипних властивостях, які формувалися десятиками поколінь і були надто мало дотичними до способу життя в ринкових відносинах. Хоча українські хлібороби суттєво відрізнялися від „уніфікативної, тоталітарної, азійської психокультури” російських хліборобів, однак, їхня вдача, „як своєрідна еклектична суміш східного, західного та американського індивідуалізму” з чітко означеними „природного безпосередністю та біопсихічною орієнтацією” [19, 217], залишалася атрибутом того ступеня суспільного прогресу, який М. Вебер вирізняв як „традиційний”. Його ще називають „доіндустріальним”. У будь-якому разі мова йде про соціоментальний тип, позбавлений капіталістичного принципу неподільної приватної власності, а відтак і неможливості існування як „вільних осіб”. Через те, що українські селяни не могли вільно розпоряджатися своєю працею за законами ринку, то зачислити їхню схильність до ведення подвірного господарства до ознак капіталістичної адаптації, на наш погляд, не виправдано.

Насамкінець наведемо приклад, який засвідчує той факт, що уряду П. Столипіна не вдалося переконати селян у життєвій необхідності ринкових змін. 1913 року в селі Мала Михайлівка на Катеринославщині тривало виселення селян на хутори. Однак, коли одного святкового дня місцевий священик закликав у своїй проповіді „триматися разом і не роз'єднуватися” [20, 8], селяни почали масово відмовлятися від виділення з громади.

Таким чином, маємо підстави оцінювати столипінську аграрну реформу у той спосіб, що вона справді створювала умови для початку фермеризації (капіталізації) українського села, майже десятиліття реально „вела” його цим шляхом, забезпечуючи зміни, які в контексті тогочасних тенденцій суспільної еволюції можна вважати прогресивними. Відведеного історією часу не вистачило, щоб українське селянство інноваційно осмислило й адекватно сприйняло сутність приватної (ринково-капіталістичної) власності. Під час впровадження реформи на місцях воно тільки почасти, здебільшого на персоналізовано-емоційному рівні, реагувало на ті зміни, які приходили в село. Однобічно відчуючи на собі їхній вплив, селянство в цілому й надалі залишалося домодерною спільнотою з домінацією архетипів традиційного світобачення.

1. Юркова О.В. Селянське питання у працях істориків київської школи М.Грушевського // *Матеріали Всеукраїнського симпозиуму з проблем аграрної історії*. – К., 1996. – Ч. 1.
2. Сулига І.Г. Земства і селянська кооперація в Правобережній Україні на початку XX століття // *Український селянин*. – 2002. – Вип. 5.
3. *Історія Української РСР*. – К.: АН УРСР, 1981.
4. Красникова О.М. Роль Селянського поземельного банку в становленні індивідуальних господарств фермерського типу в роки столипінської аграрної реформи // *Матеріали Всеукраїнського симпозиуму з проблем аграрної історії*. – К., 1996. – Ч. 1.
5. Якименко М.А. Приватизація землі на Україні у роки столипінської аграрної реформи (1906–1917 рр.) // *Матеріали Всеукраїнського симпозиуму з проблем аграрної історії*. – К., 1996. – Ч. 1.
6. Вовк Ю.І. Інтеграція селянських господарств у систему ринкових відносин // *Науківі праці*: Зб. – Миколаїв: Вид-во МФ НАУКМА, 2000. – Т. 8: *Історичні науки*.
7. *Російський державний історичний архів у Санкт-Петербурзі* (далі – РДІА). – Ф. 1284. – Оп. 194. – Спр. 91.
8. Марочко В.І. Аграрні реформи в Україні (друга половина XIX – перша третина XX ст.): соціально-економічний аспект // *Матеріали Всеукраїнського симпозиуму з проблем аграрної історії*. – К., 1996. – Ч. 1.
9. Маркович Д. Краткий очерк развития кооперативов на Волыни // *Украинская жизнь*. – 1913. – № 7-8.
10. Двойнінова О.В. Організація дрібного кредитування селянських господарств Волинської губернії кінця XIX – початку XX століття // *Науковий вісник Волинського державного університету ім. Лесі Українки*. – 2001. – № 5.
11. РДІА. – Ф. 403. – Оп. 2. – Спр. 253.
12. *Державний архів Житомирської області* (далі – ДАЖО). – Ф. 183. – Оп. 1. – Спр. 853.
13. ДАЖО. – Ф. 226. – Оп. 1. – Спр. 39.
14. *Военно-статистическое обозрение Волынской губернии / Сост. А. Забелин*. – К., 1887. – Ч. 1.
15. Полонська-Василенко Н. *Історія України: У 2-х т.* – Т. 2: *Від середини XVII століття до 1923 року*. – К.: Либідь, 1993.
16. ДАЖО. – Ф. 226. – Оп. 1. – Спр. 869.
17. Якименко М.А. Діяльність Полтавського губерньського земства по реалізації переселенської політики царату в роки столипінської аграрної реформи // *Український селянин*. – 2002. – Вип. 5.
18. Власюк І.М. Особливості реалізації столипінської аграрної реформи на Правобережній Україні // *Український селянин*. – 2001. – Вип. 2.
19. Донченко О.А., Романенко Ю.В. *Архетипи соціального життя і політики* (Глибинні регулятиви психополітичного повсякдення). – К.: Либідь, 2001.
20. РДІА. – Ф. 408. – Оп. 1. – Спр. 425.

О.В.Михайлюк

СТОЛИПІНЬКА АГРАРНА РЕФОРМА В КОНТЕКСТІ ПРОЦЕСІВ РОЗСЕЛЯННЯ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА НА ТЕРЕНАХ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ

Історіографія столипінської реформи надзвичайно велика [1; 2]. П.А. Столипіна можна назвати одним з „героїв” „перебудовної” та „пострадянської” історіографії. Інтерес до столипінських реформ пов'язаний з новим витком